

RADNÓTI MIKLÓS ÚTJA

Most, hogy összes verseinek kötete napvilágot látott, tisztán áll előttünk a tény: egyedül így, a teljes életet tükröző teljes költészet távlatában mérhetjük meg, ki is volt valójában Radnóti Miklós, — még ha talán egyik-másik sajátos levegőjű könyvből ismerni véltük is. A gonosz halálba hajszolt költő versei csak egymás visszfényében, ellentéteik játékos káprázatában, a fejlődés bonyolult szövetének egészében mondhatják el mondanivalójukat. Válogatott verseinek könyvét leszámítva, 1938 óta életében nem jelentek meg további kötetei; pedig az a kiadatlan versanyag, amelyet kézíratainak sajtókészen itthon hagyott kötege, a bori táborból menekülő bajtársaival hazaküldött írások és az abdai tömegsíról, a költő viharkabátjából előkerült jegyzetfüzet őrzött meg, a gyűjteményes kiadás tisztos harmadrészére rúg s kétségtelen, alkotásainak izgalmasabb és súlyosabb hányadát foglalja magában. Különös költősors, tragikus — bár korántsem kivételes — szerencse a szerencsétlenségben, hogy éppen balcsillagzatú életének végzetes megsúlyosodása segíti költői fejlődésének csúcására: hangjának legegységibb zengetéséig, legmélyebb élményeinek megformálásáig, emberi érettsége teljéig.

Költői pályája messzemenően tanulságos: hetyke kamaszéveinek zabolátlanságából a szocializmus erkölcsje jelentette Radnótinak a kivezető utat s a szocializmus kalauzolásával talált el azokhoz az örök emberi élettartalmakhoz, amelyekkel korábban ő is, mint anyai költőtársa, értetlenül állott szemben. Jelentős életút ez: a polgári életelvek és -formák megtagadásával a szocializmussal találni meg emberségünk örök értékeit, ragadni meg világok összeomlásában és világok születésében a család, haza, nép, a közösségi élet és az írói élethivatás lényegét s élni át futó pillanatokra egy természetfölötti lét sejtelmeit. Költőnk egy elavult, torz és hamis életrendszer zavaros hagyományainak mélyéből gyöngyhalásként hazza fel és menti ki költészetében e végső értékeket. Forradalmi tett, költőre valló teljesítmény.

Pásztorok és a melankólia

Első köteteiben természetérzéke az uralkodó szín. Vonzalma a vidéki táj plain-aire életteljességéhez forradalmiságának legjellemzőbb tünete: ez a természetbe-simulás a civilizációs hagyományok sutbavetése is egyben. Nem a klasszikus aranykor természetének „természetessége” ez, hanem a kultúrába csömörlött bukolikusok mohó impresszionizmusa. Radnóti pásztorai, akik alkonyatkor lejönnek a hegyekből szerelemesük ölelésére, s akikkel kamaszos indulatú erotikájával egybeforr — nem ama régiek többé, akikre az Olümposz déli verőfénye szórta sugarát: „újmódiak”, modernek, a napszállat hősei, elégiák fiai, a melankólia méregcseppjeivel szívükben. Faunok és nimfák nem járják többé Radnóti magyar berkeit, egyetlen „groteszk”-jében „harcol manó a cserfák

ligetén". A magyar realizmusban fürdő tájak ölelésében már csak a költő maga ölti fel az antikvitás köntösét s köszönti „szétnyitott tenyérrel” a napot. Ez az imádkozó, vagy inkább samánkodó, varázsló, vajkos szembenállás a természettel végig a kötetben az orpheusi költő-pap emléket idézi, aki dalával igájába hajtja a dolgokat. „Fázol? várj, betakarlak az éggel és holdat lehelek a szemed fölé”; „nézz körül, kammogva jönnek a környező hét hegyek és elédtérgyelve áldoznak könnyű porral... kármadár ijedten billen félre a fán és más állatok is udvarolnak nékem”; „fömlállok és a rét föláll velem”; „mindjárt varázslók: huh! s azt sem tudod, hol kél a nap, hogy merre van kelet”; — hirdetik Radnóti versei e világbúvóló antik természetszemlélet megeledését. Nem folytatjuk: a hegyek, erdők „csillanó földék”, ahol „csörren ütődő szarba szökkenve a búza”, a piruló bogycok, a „barnaszemű özek”, kik „jönnek hozzám, megnyalják lecsüngő kezem”, a cinkék, kik „fészket raknak a hajamba” — Radnóti természetbe olvadó, vele egygő testvéresülő életérzésének megannyi tanúságtevői a versek hosszú sorában. A szabadversekben tág eresztékű „szabad asszociációkban” szőkellő költő mintegy visszaszivódik az őselemekbe:

mi vagyunk most a fű,
a fa, a part, az öröm is
és szépszavú áldása
a tájnak.

De lehet-e göröggé a huszadik század fia? Az antik köntös alatt félelmetesen mai sajdulással érez maga Radnóti is. A kultúra, mint a lelkiismeret követi nyomon a költőt az ókor tájaiba. Szavai, képei, hanglejtése nem egyszer árulják el a mai mestereket: Adyra, Babitsra, Kosztolányira emlékeztető beütéseikkel, a modern líra hangulatidező fegyverzetével, birkózó maiságukkal a két világháború közötti idők életérzésének és műízlésének kifejezései e költemények. A társadalom kérdései ólomsúllyal nehezednek a költőre s terhüket a természet testvéri ölelésében sem szűnik meg érezni. Az újmódi pásztorok fölött a század nyomorúsága vert tanyát.

A görög hangulatú, bukolikus tájakra mai színek szövődnek. Néhány vers — címükben az „elégia” szó is jellemzi őket — a csavargó-sorba, éhségbe, rongyokba zúllott emberi sorsok ábrázolásával jelzi, merre vezet a mai pásztorok életének útja. Sajátos egyéni problémaként feszgeti e kezdő kötetek néhány versében az ókori hangulatokat a költő halálközelsége is. A természetet térdre kényszerítő varázsló olykor „lehajtott fejvel” ró „csöndes sorokat”: „éjfélre szült az anyám, hajnalra meghalt, elvitte a láz...” E hangulatbontó probléma-líra elemeként jelentkezik a költő elvesztett hitének emlegetése is, a berzenkedő pogányság, amely önmagával e'gedetlenkedve mégis szívesen hívja segítségül mások imádságát. „Imádkozz, imádkozz értem!” — halljuk ismételtlen. A beteg kedves ágyához halott apját hívja meg imádságra: „te szoknyás koromban tanítottál lenge imákra! imádkozz értem most, mert elfajzottam tőled én újmódi pásztorok közé, akik nem szoktak imákat énekelni!” Sik Sándornak írt „Tört elégijában” (első költőnk, akinek

Radnóti verset ajánl) feleségéről írja le a fentiekkel párhuzamos sorokat.

De néha azért ő, ha azt hiszi
nem veszem észre, titkon hisz egy Istent
és ahhoz imádkozik értem.

Kakastollak közt

Fejlődésének új állomásán, amelyet a „Lábadozó szél” (1933) és az „Újhold” (1935) című kötetek képviselnek, ebből a görögös verőfényt sóvárgó, kamaszos forrongásból tisztul ki költészete. A vezérszólamot itt a forradalmár játssza, ellenséges szembeállással mérve fel az eszmére kevéssé fogékony éveket. Földrengető társadalmi viharok helyett „lábadozó szél”, új világra köszöntő hajnal helyett az „újhold” feneketlen sötétje — íme a költő élettávlatai; sorsának alakulása innen mérhető. A határozott magatartás, tudatos célraigyekvés ez újabb kötetek legfőbb erkölcsi újdonsága: a gerinc állandósága a kezdő versek szétfutó változatossága után. A pásztorélet türkiz égboltja végleg beborult: az ellenséges korszak gáncsot vet az álomvilágba vágyó költőnek. Az eseményekről a „Férfinapló” ciklusának sorai beszélnek: „szavaim messze kakastollak közt portverve menetelnek”; „új könyvem tegnap elkobozták”; „ügyész fizet a verseimért”; s végül is: „nem észleltetett enyhítő körülmény s két versem nyolc napot nyomott”.

A költő jól látja, az ítélet lezárta korábbi „virágszülő” korszakát: „most harcaim ustora duruzsol”. Bírói döntés ritkán talált kevésbé célba, mint Radnótinál: végérvényesen és fellebbezhetetlenül a tilalmazott táborba állítja s a megbélyegzett harcra gyürközteti. A férfiérzékenység sajátos logikája ez, a teher alatt nő meg a pálma; Radnóti költészetében egyéb nyomai is felfedezhetők. A pesti külvárosok közt rogó vonat hangulatát idézve írja le a sorokat:

Néped közt jöttél s ha igaz
amit az erdélyi lap írt rólad egyszer
(hogy Angyalföld és a Lágymányos
proletárjainak költője vagy te),
akkor hazaértél.

Ezzel a logikával felel az ítéletre is újjászületett hivatásának jellemzésével:

Most kürt szava számon a szó
és elvtársaimnak hangos indulása.

Verseiben ettől fogva növekszik meg a találó célzások, rejtett szimbólumok (főként a szél-szimbólum), a ki nem mondott szavak jelentősége. A Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának ajánlott verse a vadmacska modorához hasonlítja e titkos jeladó beszédet: „Surranva kell most élned itt, sötét vadmacskaként, ki néma hittel ugrik és karmol is szörnyen, tíz feszes körömmel; ki hogyha alszik, félig alszik és szembehal a vésszel akkor is s villanva eltűnik, ha fáj a küzdelem”.

A veszélyes terepen ugyan meddig hatolhat előre a költészet korszerűtlen fegyverzetében? Távoli példázatokban mondja el az itthonhoz

szabott mondanivalót. Kedvelt témái a gyarmati népek szenvedései, megannyi jelképe az összes kizsákmányoltak nyomorúságának. Külön vers szól „a négerről, aki a városba ment”, elhullt a csatatéren a hódítók szolgálatában; de sorsán felindulva, dárdát ragadtak, forradalomra keltek „a néger proletárok”; a sziklaföldjeivel küszködő montenegrói parasztról; Indiáról, ahol „fehér uccákon reggel a lázadás szalad”, míg „szél se fúj itt már”; az eszkimó-élet nyomorúságáról; a megrohant Kináról, ahol a háború fergetegében „proletárhaltak oszlanak, nézd, a fűtülő levegőben”. A primitív lélek életének pompás átérzésével himnusz ír a Nilus hempergő jóságáról, amely áradásaival bő terméssről s a bő termés által „a kökemény rend alján háborgó” szegényekről gondoskodik. Az exotikus színek a szegénység nagy világtestvériségének élményéről beszélnek, amelybe a magunk nyomorúsága is beletartozik.

Sok szó esik innentől a közös szellemi fronton küzdő költők, írók sorsáról is, akikkel Radnóti egybeforrt. John Love, fiatal néger költő New-York néger negyedében egy moziban versének elmondása közben agyonverték a pódiumon a Ku-Klux-Klan emberei: „Együtt dolgozunk John Love; örvény vagyok én is és guta!” — hangzik a fogadkozás. Farkas László, magyar proletárköltő és író, harmincegyedik életévében, Bécsben, a Wiedener Spital ágyán, emigrációja első esztendejében, tüdővészben elpusztult — „belőle fűjásnyi por maradt... s a harc, mely mi vagyunk”. Későbbi verseiben nem egyszer emlegeti a szocializmus költővértanuit, önsorsának előképeit gyanítva bennük. Vers készül Federico Garcia Lorca nevére („költő voltál, — megöltek őt”); a háborúban nyomtalan eltűnt Bálint György emlékére; s közös versben siratja azokat, akiknek nevét leírni sem szabad: New-Yorkban egy kis szállodában hurkot kötött nyakára T, Prágában J M ölte meg magát s P R sem ír egy éve már, ki „költő volt és Hispániába ment”. Vannak e kötetekben megbékélt versek is; az alapjellegzet azonban a forradalmárnak bélyegzett költő szenvedéllyel vállalt forradalmisága szabja meg.

Aligha véletlen, hogy biztos kontúrokban körvonalazódó egyéniséggé érve Radnóti Miklós ezen a fejlődési fokon szakadt ki a szabadvers anarchiájából, amely alaptermészetének eredendően ellentmond s csak elvétve hoz létre formailag meggyőző alkotásokat (Tavaszi szerelme verse, Ó fény, ragyogás, napszemű reggel). Hogyan talál el a kiszámíthatatlan, szeszélyesen nyílt formák örvényéből az alkonyról írt első „pontos verséhez”, amelyben szép szabályszerűséggel lüktetnek végig s csendülnek rímbe a sorok? — nehéz volna eldönteni. A forradalmár éthosza és a költő műfegyelme nyilván párhuzamosan épül kötetekben s egymást feltételezi.

Tél jön s háború jön...

A harcok időszak után a hegynek szaladó lélek pihenőjének érezzük következő kötetekben a versek tisztességes sorát átfogó hangulat-költészetet. Ekkori vezércsillagai a nagy költőhalottak, Kosztolányi és Juhász Gyula, akiknek elmúlását szép versek siratják. Az Istenhegyi kert barackfái, amint fölöttük zümmögve alszik a nyár, a dúdoló hajnal az erdőben, az ezüsthalakat virágzó tó, az aranyként hulló április, a tó-

csába lépő, a ház előtt seprő szél, az eget kalapként hordozó reggel s a vasárnapi hóesés, amint „pehely szöszös pehelyre szálldos” — álmódózan finom színekkel beszél Radnóti impresszionizmusáról. Mintha most nyitna rá mohó szomjúsággal az élet apró szépségeire! Ez a merengő megmerülés a benyomásokban, pihegő átkarolása a színek, formák, mozdulatok tömény gazdagságának, amelyből a földi világ összeáll, — mintha a katona pihentetője volna a csata után s egyben a katona búcsúja attól, „amit e szó jelöl: béke. Minden hangulatlira az elmúlás élményével van aláaknázva; Radnóti a legnyersebb harci halál élményével. „Járkálj csak, halálraitélt!” — e kötet címe 1936-ban éppoly jellemző, mint két évvel utóbb a következő: „Meredek út.” Az Istenhegyi kert gyümölcsöt rak a súlyos őszt élé s halni készül:

S fiatal férfi tel rád milyen halál vár?
bogárnyi zajjal száll golyó feléd,
vagy hangos bomba túr a földbe és
megtépett hússal hullsz majd szerteszt?

Radnóti hangulatköltészetének egyre visszatérő törvényszerűségeként hajnal, szél, napsütés, alkony, hó és virág egyaránt a harci pusztulás szörnyű lehetőségeire figyelmeztetnek. Egyre sűrűbben ismétlődő párhuzamos sorok: „por száll, bombás gép száll”; „tél jön s háború jön”; „elfut a béke s kigyúl a világ”. Kína és Spanyolország szörnyűségei intenek; s vigasztul hiába mondanád: messzi az! —

Sanghai, vagy Guernica
szívemhez éppen oly közel,
mint rettegő kezed,
vagy arra fenn a Jupiter.

A hangulatköltészet és problémalíra e különös szövedékében egyre halkul a hangulat s egyre hangosabban kiált a probléma. Radnóti legfőbb költői erejét éppen e problémákkal viaskodó, jövőbe kémlelő, profétikus hajlamában látjuk. 1944 őszén, úgyszólván a nagy viágdráma végjelenetében fejezi be életét, de első háborús verseit még a béke „tünde fényében”, 1935-ben írta. Honnan a balsejtelmek e kénköves kavargása, honnan az életet mérgező előérzetek halálos köde, amely úgy szállja meg fantáziáját, mint egykor Vörösmartyét, nehéz megmondani. E profétikus indulatának tüzeiben azonban egyetlen ihlet szülötte tömbnek mutatkoznak utolsó kötetei és posthumus versei.

Jaj, szöke gyerekkor, de messzire szálltál!
ó hóhajú vénség, téged sem érlek el!
a költő bokáig csúszós vérben áll már
s minden énekében utolsó énekel, —

olvassuk már 1936-ban egyik versében. Ami ezután következik, mintha a jóslatok komor teljesedése, a sejtelmek tragikus megvalósulása volna. Lírai költők gyakori keserű erénye az éfajta látnokság, a Pandora szelencéjében nyugtalankodó világviharok megérezése, a virágzó bokrok

gyökerei közt éktelenkedő kígyófészek sejtelve. Előzményeit ismerjük bőven, kezdve az Ószövetség prófétáin, akiket Radnóti ettől fogva egyre sűrűbben idéz.

Proféták útján

Nincs tanulságosabb ilyen szempontból, mint Radnóti hét eclogájának, e különös tűzű súlyos verssorozatának áttekintése, amelynek darabjait 1938 és 1944 között széles időközökben apránként írja. Közülük már az első is visszajára fordított idill, ama régi bukolikus kamasz, a „pásztor” párbeszéde a világfergetegben álló modern költővel, aki „megjelölt tölgyként” várja, amíg kivágják, ám addig is új levelet hajt. A második szóváltás a költő és a bombázó pilóta között, akik közül az utóbbi a boldogtalanabb („emberként éltem én is, ki most csak pusztítok, ég s föld között hazátlan. De jaj, ki érti meg...”). A harmadik a Pásztori Muzsához sóhajtó invokáció a füstös kávéház ricsajából szerelmes versért; ám szerelem helyett beomlott szájú sóbányák, falban sikoltó téglák, halálravált költők felé kanyarog a humorral induló gondolatmenet. A negyedik Ecloga vita a „költő” és a „Hang”: a pesszimizmus és az életosztón között s az ötödik a társtalanná vált költő magánbeszédje, menekülés a vers elől, amelyet nem lehet meg nem írni: az Ukrajna mezőin eltűnt jóbarát siratása. A hetedik azután (a közbeeső hatodik megiratlan) levél „Szerbia vak tetejéről”, a szögesdróttal beszegett vad tölgykerítés mögött vergődő Heidemann-Lägerből a messzehagyott hitveshez, a „buvó otthoni tájra”:

Ó, megvan-e még az az otthon?
Bomba sem érte talán? s van, mint amikor bevonultunk?
Es aki jobbra nyöszörg, aki balra hever, hazatér-e?
Mondd, van-e ott haza még, ahol értik e hexametert is?

S a nyolcadik végül a költő panasza Náhum prófétának, aki hajdan az asszír Ninivé buja városa ellen zengte az isteni szót:

Mit használtak a szózatok és a falánk fene sáskák
zöld felhője mit ért? hisz az ember az állatok alja!
Falhoz verdesik itt is, amott is a pötty csecsemőket,
Fáklya a templom tornya, kemence a ház, a lakója
megsül benne, a gyártelepek fölszállnak a füstben.

E versek során végighaladva szinte fokról-fokra kísérik el a korszak lázgörbéjének útját, e minden másnál „meredekebb utat”, amely oly égbekiáltóan beszél az ember végső aljasodásáról.

Hogy él a költő e világviharban? Láthatárán az illúziók rózsaszínei ismeretlenek. „Halálraitélt” — így illeti magát már jökörán s a „férfi” szó, amelyet korábban némi hivalkodással emleget, halálraszántságának új tudatában súlyosodik igazi életfórmává. A régi villogó költőfiút kónok, nehézkes férfi váltja fel, akit ziháltat már a régi út —

ziháltat s a kacér kapaszkodót
új váltja fel, halálos, hős, orom,
széljárta sziklaszál felé vivő
vad út, mely túl víz majd e mély koron.

Felnőni annyi, mint a gyermekkort elveszíteni, vallja Prousttal Radnóti is és néhány szép verse (Alkonyat, Mivégre, Mint észrevétlenül) megkapóan zengeti a gyermekségből való kiszakadás keserűségeit. Ez a férfikor azonban több, mint az ifjúság elvesztése; a gondok, kötelességek sűrűsödése, új magatartás is egyben. „Hát keményen élek, mint a hideg hegyek között útépítő, akik ha könnyű házuk fölöttük összedől, elaggyva, újat raknak”, — hangzik az elhatározás. „Gyanakvó reggelek s vészes esték között”, remegő várakozásban, csontigható idegességben lép előre végzete felé a költő, de a hősiességnek azzal az érthetetlen belső egyensúlyával, amelyet csak legösztönösebb indulataink megfélemezése árán küzdhetünk ki magunknak. Babitsra emlékezett ez a költő-hősiesség, akinek ravatalától oly megkapóan búcsúzik, ámde — eltérően Babbitól — a mű örökkévalóságába vetett bizalom nélkül, mélyen érezve a pusztába kiáltók szavának hiábavalóságát. Nem lehet megindultság nélkül olvasni a „Meredek út” egyik példányára írt önjellemezését, e beteljesült szomorú próféciát:

Költő vagyok és senkinek se kellek,
akkor se, hogyha szótlan dűnnyögök:
— — — — — se baj, hisz énekelnek
helyettem kandi ördögök.

S higgyétek el, higgyétek nekem el,
joggal legyez az óvatos gyanú!
költő vagyok, ki csak máglyára jó,
mert az igazra tanú.

Olyan, ki tudja, hogy fehér a hó,
piros a vér és piros a pipacs.
És a pipacs szőszöske szára zöld.

Olyan, kit végül is megölnek,
mert maga sosem ölt.

Hazám . . . hitvesem . . .

Igy él a költő, beszélve és hallgatva egyszerre. Tanítana még, de minden szünetelt. „Hát ül és néz. Mert semmit sem tehet.” De ez a tétlen hallgatás, elfojtott szó, visszafogott tevékenység mélyebb költészetet érlel, mint a kezdő évek gáttalansága. A történelem erőinek szörnyű szorításában jut el Radnóti a dolgok lényegének meglátásáig, a végső értelmek, célok, tennivalók felismeréséig. A törvénnyel való ütközése óta sok keserűséggel mérlegeli helyzetét, amelyet hazája szánt neki: úgy élt itt, mint ártatlan Robinson „s közben tudta meg, nem védi semmi s a házat, melyet jó magasra épített fel, ledöntik”. Védtelenségének tudata nagyban szítja halálraszántóságának élményét: „tudom, nem véd meg engem sem emlék, sem varázslat, — baljós a menny felettem; ha megpillantsz barátom, fordulj el és legyints”. Különös távlat ez: élni „hazámban száműzötten”, vallani daccal: „magamban van honom”. S mégis sérelmet és dacot félretéve, Radnóti ezé a földé maradt. 1939-ben „Trisz-

tánnal ültem" című versében egy csábító borközi beszélgetésre emlékezik. Trisztán felemelt kézzel rajzolja a hívogató távoli föld, Borneo szépségeit.

„Odamegyünk!” — hörpintett. „Jössz velünk?
Olyat se láttál még, te zöld varázsló!”
Borát kiüssza, pohara talpa csattan.
Elképezelem, — feleltem és maradtam.

Feleltem és maradtam — ez a válasz érik, tisztul, izmosodik a mind halálosabb fellegek alatt. S ki feledhetné az utolsó esztendőjében rótt félreérthetetlen sorokat:

Nem tudhatom, hogy másnak e téjék mit jelent,
nekem szülőházam itt e lángoktól ölet
kis ország, messzeringó gyermekkorom világa.
Belőle nőttem én, mint fatörzsből gyenge ága
s remélem, testem is majd e földre süpped el.

Otthon és hon, ház és haza titkos összefüggései így tárulnak fel e versekben a nagy égzengés alatt, amely elsöpréssel fenyeget otthont, házat és hazát.

S otthon, ház, haza nem több-e földnél, kőnél, téglánál — nem jelenti-e magát az embert? Magyar költők régen írtak le lényegesebb sorokat a szerelemről, mint Radnóti ez érett és megnehezült évei idején. A biztonság, az állandóság és erő érzései összegeződnek Petőfi hangsúlyával ejtegetett szava mögött: „hitvesem”. Nem a faunok régi kedvtelése ez a szerelem, hanem az emberségnek egy megmaradt szigete, mindaz, ami a férfi és nő kapcsolatában lényeges és maradandó, a házasság lelke. Nem véletlen, hogy „szerelme rejtett csillagrendszeréről” beszélve, Radnóti tudatosan akarja megragadni éppen ezt — „egy képben csak talán, s csupán a lényegét”. Képei egyre az állandóság gondolatát idézik: „napod és lobogód”, „kötöző gyökér”, írja a korábbi versekben; s utóbb:

nyüzgő s áradó vagy bennem, mint a lét,
és néha meg olyan, oly biztos és örök,
mint kőben a megkövesült csigaház.

Nap, lobogó, gyökér, kő és a lét maga: ez utalások is sejtetik, mint tölti be e szívós érzés a költő teljes emberségét.

Kezed párnámra hull, elalvó nyirfaág,
de benned alszom én is, nem vagy más világ —

halljuk a jellemző sorokat.

Nagy versek egész sora: Szerelmes vers az Istenhegyen, Himnusz, Együgyű dal a feleségről, Két karodban, Tétova óda, Levél a hitveshez, Erőltetett menet — nyújt dokumentumokat az óvó, védelmező, erősítő élményről. „Karolva óv s karolva óvod, míg körül leskel rád a világ” — olvassuk a kezdő időkben; „két karodban nem ijeszt majd a halál nagy csöndje sem” — zengi utóbb; s a halálos robot idegmorzsoló

szenvedései közt, túl három határral a szerelem valóságán, amely csak álom, — ez az álom is elég, hogy felszítsa aléló életöztönét:

Fogoly vagyok. Mindent, amit remélek
fölmérem s mégis eltalálok hozzád,
megjártam én a lélek hosszát, —
s országok útjait. Biborparázson,
ha kell, zuhanó lángok közt varázslom
majd át magam, de mégis visszatérek.

Tisztán élj te most...

Más problematikájú alkotásaiban is könnyű nyomon követni e lényegkereső, egyszerűsítő, filozófus-hajlam lassú érlelődését Radnótinál. Szocializmusa sem lobogó programm többé, hanem állandóan ható életérzés, amely annál erősebb, minél mélyebben zuhan megpróbáltatásaiba a nép, amelyhez tartozik. Mintha szocializmusának útján a világ-zürzavar rejtett értelme is megvilágosodna előtte:

Hisz bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép,
s tudjuk miben vétkeztünk, mikor, hol és mikép,
de élnek dolgozók itt, költők is büntelen,
és csecsszopók, akikben megnő az értelem,
világít bennük, őrzik, sötét pincékbe bújva,
míg jelt nem ír hazánkra újból a béke ujja,
s fojtott szavunkra majdan friss szóval ők felelnek.
Nagy szárnyadat borítsd ránk virrasztó éji felleg.

S az apokaliptikus napokban szükségszerűen súlyosodik meg Radnóti világnézete is, amint az élet és halál sorsproblémáival közvetlenül is szembenéz. Nem vallásos hajlamú kedély; de a rengő föld, megcsuszamló hegyek, országok, népek elzuhanásai láttán komoly szívvel tekint létünk örvényeibe. A balvégzetű idők megérzésekor, a halál első szelölőgyintéseire forrnak ki tolla alatt e szavak:

Ó, költő, tisztán élj te most,
mint a széljárta havasok
lakói és oly büntelen,
mint jámbor, régi képeken
pöttömnyi gyermek Jézusok.

S az év augusztusán pedig, amelynek novemberében sírját ássák, Náhum próféta ajkára adja e sorokat:

eljön az ország, amit ígért amaz ifjú tanítvány,
rabbi, ki bétöltötte a törvényt és szavainkat.
Jöjj hirdetni velem, hogy már közelít az az óra,
már születőben az ország. Hogy mi a célja az Úrnak. —
kérdém? lásd az az ország.

Nagy költőink ravatalánál a nagy ismeretlennel találkozáva önkéntelen csuklik Radnóti szava fohászokba. „A test pihen vermében hallgatag...

örizd Uram, a lélek útjait", — mondja Kosztolányi fölött. „Balázs, kihez könyörgött, vedd karodba! Ó, requiem aeternam dona ei... Domine!” halljuk Babitsról. Mintha a halál szakadékának titokzatos mélyébe hallgatózva figyelő füle az örök élet vizeinek egy-egy csobbanását lesné.

Életfi.ozófiájának teljében, emberi kiforrottságának csúcspontján kegyetlen hirtelenséggel esett ki a toll a költő kezéből. A sírjából kiásott utolsó versekben egész Kálváriáját végigkísérhetjük s ez út stációit költőnk döbbenetes tárgyilagossággal tudja ábrázolni. Legmélyebb valónkig meg-rázó olvasmányaink e versek: egy gazdag szív utolsó dobbanásai, tiszta értelem végső villanásai, kihangzó végakkordok a mindvégig megóvott lant elnémuló húrjain; s másrészt az ember embertelenségének irtóztató dokumentumai.

A legutolsó vers: levelezőlap Szentkirályszabadjáról, 1944 október 31-én:

Mellézuhanam, átfordult a teste
s feszes volt már, mint húr, ha pattan.
Tarkolóvés. — Így végzed hát te is, —
súgtam magamnak, — csak feküdj nyugodtan.
Halált virágozik most a türelem. —
Der springt noch auf, — hangzott fölöttem.
Sárral kevert vér száradt fülemen.

S ezután — „már csak a csend”.

RADNÓTI MIKLÓS KIADATLAN VERSE

KÖSZÖNTŐ

*Sik Sándornak tanítványi és fiúi tiszte-
lettel és szeretettel*

Miklós.

Szeged, 1939 február 5.

Ötven év?
kit ünnepeltek, annak nincs kora.
A költő hangja száll,
visszhangja támad s hallható
a néma s mégis harsogó időben.

Mit is jelenthet húsz, vagy ötven év?
múlt és jövő századok sora?
a költő oly idős, amennyi a világ,
foglyul nem eshet, s röptének néha tág
a horzsoló közel s a föld felett
a csillagrendszerek hona
moccanni néki szűk lehet.